

RZYMSKIE PRAWO PRYWATNE

Kompendium

Antoni Dębiński

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE

7

PIKTOGRAMY

wskazują ważne elementy
książki i ułatwiają
ich odnalezienie

Ważne

Przykłady

Podstawa prawna
Kontekst prawny

Pytania
Zadania

Rozwiązania
Odpowiedzi

Stanowisko stron
Pogląd

Orzecznictwo

Literatura

Historia

Nowe przepisy

RZYMSKIE PRAWO PRYWATNE

Kompendium

Antoni Dębiński

SERIA AKADEMICKA

Zamów książkę w księgarni internetowej

profinfo.pl
księgarnia internetowa

WYDANIE

7

Rysunki
Mateusz Rakowicz

Wydawca
Dagna Kordyasz

Redaktor prowadzący
Joanna Ołówek

Opracowanie redakcyjne
Anna Wojciechowska

Projekt okładek serii
Wojtek Kwiecień-Janikowski, Przemek Dębowski

The logo for 'prawolubni' features the word in a lowercase, serif font. A decorative horizontal line with a small heart-shaped flourish at its center is positioned below the text.

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2021

ISBN 978-83-8246-093-3
7. wydanie

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 22 535 82 19
e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	19
Wstęp	21
Rozdział pierwszy	
Zagadnienia wstępne	23
I. Pojęcie i znaczenie prawa rzymskiego	23
§ 1. Prawo rzymskie	23
§ 2. Rzymskie pojęcie prawa i sprawiedliwości	24
1. <i>Ius i fas</i>	24
2. Próby definicji prawa i sprawiedliwości	25
II. Podziały prawa	27
§ 3. Ogólna charakterystyka	27
§ 4. <i>Ius publicum – ius privatum</i>	27
§ 5. <i>Ius civile</i>	28
§ 6. <i>Ius gentium</i>	29
§ 7. <i>Ius honorarium</i>	30
§ 8. <i>Ius naturale</i>	31
§ 9. <i>Ius commune – ius singulare</i>	32
§ 10. <i>Ius vetus – ius novum</i>	32
§ 11. <i>Ius strictum – ius aequum</i>	32
III. Systematyka rzymskiego prawa prywatnego	33
§ 12. Systematyka Ustawy XII tablic	33
§ 13. Systematyka edyktu pretorskiego	34
§ 14. Systematyka <i>Instytucji Gajusa</i>	34
§ 15. Systematyka pandektowa	35
Rozdział drugi	
Historyczny rozwój prawa rzymskiego	36
I. Historyczny rozwój źródeł prawa rzymskiego	36
§ 16. Pojęcie i rodzaje źródeł prawa rzymskiego	36
1. Pojęcie	36
2. Źródła poznania	37

II. Rozwój rzymskiego prawa prywatnego	38
§ 17. Periodyzacja	38
§ 18. Prawo archaiczne (starorzymskie)	38
1. Początki prawa. Zwyczaj	38
1. Prawo zwyczajowe	38
2. <i>Leges regiae</i>	39
2. Ustawa XII tablic	39
3. Początki rzymskiej jurysprudencji	41
4. <i>Leges</i>	42
1. <i>Leges rogatae</i>	42
2. <i>Plebiscita</i>	44
§ 19. Prawo przedklasyczne	44
1. Ogólna charakterystyka	44
2. Edykty magistratur	44
3. Ustawy	45
4. Jurysprudencja	46
§ 20. Prawo klasyczne	47
1. Ogólna charakterystyka	47
2. <i>Senatus consulta</i>	48
3. <i>Edictum Salvianum</i>	49
4. Rozwój jurysprudencji klasycznej. <i>Ius publice respondendi</i>	50
1. Kierunki działalności i formy literackie	50
2. <i>Ius respondendi</i>	51
5. Szkoły prawnicze	51
6. Przedstawiciele jurysprudencji klasycznej	52
7. <i>Institucje Gajusa</i>	53
8. Konstytucje cesarskie	54
§ 21. Prawo poklasyczne	55
1. Ogólna charakterystyka	55
2. Zbiory konstytucji cesarskich	56
3. Jurysprudencja. Ustawy o cytowaniu	57
1. Nauka prawa. Prawo wulgarne	57
2. Ustawa o cytowaniu	57
4. Poklasyczne zbiory prawa	58
§ 22. Kodyfikacja justyniańska	59
1. Prace kodyfikacyjne	59
2. Kodeks	60
3. <i>Digesta</i>	60
4. <i>Institucje</i>	61
5. <i>Nowele</i>	61
6. <i>Corpus Iuris Civilis</i>	62
III. Pojustyniańskie dzieje prawa rzymskiego	62
§ 23. Prawo rzymsko-bizantyjskie i jego zbiory	62

§ 24.	Prawo rzymskie w Europie	63
1.	<i>Leges Romanae Barbarorum</i>	63
2.	Szkoła glosatorów	64
3.	Szkoła komentatorów	65
4.	Kierunek humanistyczny	66
5.	Szkoła historyczna i pandektystyka	66
6.	Recepcja prawa rzymskiego	67
7.	Kościół i prawo rzymskie	68
§ 25.	Prawo rzymskie w Polsce	69
1.	Kwestia recepcji prawa rzymskiego w Polsce	69
2.	Nauka prawa rzymskiego w Polsce	70

Rozdział trzeci

Proces cywilny	72
I. Ogólna charakterystyka, rozwój i organizacja procesu	72
§ 26. Pojęcie procesu	72
§ 27. Historyczny rozwój procesu	72
§ 28. Skarga (powództwo) – <i>actio</i>	75
§ 29. Fazy procesu zwyczajnego	76
§ 30. Organizacja sądownictwa w okresie republiki i pryncypatu	77
§ 31. Sędzia prywatny i sądy kolegialne	77
§ 32. Jurysdykcja	78
§ 33. Właściwość sądu – forum	79
§ 34. Strony procesowe i ich zastępcy procesowi	80
1. Strony procesowe	80
2. Zdolność sądowa, zdolność procesowa i legitymacja procesowa	81
3. Zastępcy procesowi	81
II. Proces legisakcyjny	82
§ 35. Rodzaje legisakcji	82
1. Ogólna charakterystyka	82
2. Poszczególne legisakcje	83
1. <i>Legis actio sacramento</i>	83
2. <i>Legis actio per iudicis arbitrive postulationem</i>	84
3. <i>Legis actio per conductionem</i>	84
4. <i>Legis actio per manus iniunctionem</i>	84
5. <i>Legis actio per pignoris capionem</i>	85
§ 36. Przebieg postępowania legisakcyjnego	85
III. Proces formułkowy	86
§ 37. Geneza i ogólna charakterystyka procesu	86
§ 38. Postępowanie w stadium <i>in iure</i>	88
1. Wezwanie do sądu – <i>in ius vocatio</i>	88
2. <i>Editio actionis</i>	88

§ 39.	Stanowisko pozwanego	89
	1. Sposoby zachowania pozwanego	89
	2. <i>Confessio in iure</i>	90
	3. <i>Indefensio</i>	90
	4. <i>Negatio</i>	90
	5. <i>Exceptio</i>	91
§ 40.	<i>Litis contestatio</i>	92
	1. Pojęcie	92
	2. Skutki	92
§ 41.	Formułka procesowa	93
	1. Pojęcie	93
	2. Części formułki	93
	1. <i>Intentio</i>	93
	2. <i>Condemnatio</i>	94
	3. <i>Demonstratio</i>	94
	4. <i>Adiudicatio</i>	95
	5. <i>Exceptio</i>	95
	6. <i>Praescriptio</i>	95
§ 42.	Rodzaje skarg (<i>actiones</i>)	96
	1. <i>Actiones in rem – actiones in personam</i>	96
	2. <i>Actiones civiles – actiones honorariae</i>	97
	3. <i>Actiones poenales – actiones rei persecutoriae</i> – <i>actiones mixtae</i>	98
	4. <i>Actiones privatae – actiones populares</i>	99
	5. <i>Actiones arbitrariae</i>	99
§ 43.	Postępowanie w fazie <i>apud iudicem</i>	99
	1. Postępowanie dowodowe	99
	2. Wyrok	101
§ 44.	Egzekucja	104
	1. Pojęcie i podstawy egzekucji	104
	2. Rodzaje egzekucji	105
IV.	Ochrona pozaprocessowa	106
§ 45.	Ogólna charakterystyka	106
§ 46.	Poszczególne środki	107
	1. Interdykt	107
	2. <i>Restitutio in integrum</i>	108
	3. <i>Missio in possessionem</i>	108
V.	Proces kognicyjny (<i>cognitio extra ordinem</i>)	109
§ 47.	Organizacja sądownictwa w okresie dominatu	109
§ 48.	Cechy charakterystyczne procesu	109
§ 49.	Przebieg postępowania	111
§ 50.	Wyrok i apelacja	112
§ 51.	Egzekucja	112

Rozdział czwarty

Prawo osobowe	114
I. Osoby fizyczne	114
§ 52. Zdolność prawna	114
1. Pojęcie osoby i zdolności prawnej	114
2. Status	115
3. <i>Capitis deminutio</i>	116
4. Koniec zdolności prawnej	117
§ 53. Niewolnicy	118
1. Powstanie niewoli	118
2. Położenie prawne niewolnika	119
1. Niewolnik jako przedmiot prawa	119
2. Udział niewolników w obrocie majątkowym	120
3. Zgaśnięcie niewoli	122
4. Ustawy ograniczające wyzwolenia niewolników	123
§ 54. Wyzwoleńcy	124
§ 55. Półwolni	124
§ 56. Wolni	125
1. Obywatele rzymscy	125
1. Nabycie i utrata obywatelstwa rzymskiego	125
2. Uprawnienia przysługujące obywatelom	126
2. <i>Latini</i>	127
3. <i>Peregrini</i>	127
§ 57. Osoby <i>sui iuris</i> i <i>alieni iuris</i>	128
§ 58. Inne przyczyny wpływające na zakres zdolności prawnej	129
1. Infamia	129
2. Religia	130
II. Osoby prawne	131
§ 59. Korporacje	131
§ 60. Fundacje	132
III. Zdolność do czynności prawnych	133
§ 61. Pojęcie zdolności do czynności prawnych	133
§ 62. Ograniczenia zdolności do czynności prawnych	134
1. Wiek	134
2. Choroba umysłowa	135
3. Płeć	136
4. Marnotrawstwo	136
IV. Czynności prawne	137
§ 63. Pojęcie, rodzaje i skutki czynności prawnych	137
1. Zdarzenia prawne – działania – czynności prawne	137
2. Rodzaje czynności prawnych	138
3. Skutki	139
4. Nieważność	141
5. Konwalidacja i konwersja	141

§ 64.	Wady oświadczenia woli	142
1.	Pojęcie wady oświadczenia woli	142
2.	Zamierzona niezgodność pomiędzy wolą a jej oświadczeniem	142
3.	Niezamierzona niezgodność pomiędzy wolą a jej oświadczeniem	143
1.	Pomyłka	143
2.	Błąd	143
3.	<i>Ignorantia iuris</i>	144
4.	<i>Dolus i metus</i>	145
1.	Pobudka w czynności prawnej	145
2.	<i>Dolus</i>	145
3.	<i>Metus</i>	146
§ 65.	Treść czynności prawnych	147
1.	Elementy treści czynności prawnej	147
2.	Warunek	148
3.	Termin	148
4.	Polecenie	149
§ 66.	Zastępstwo	150

Rozdział piąty

Prawo rodzinne	151	
I. Rodzina rzymska	151	
§ 67.	Patriarchalna władza w rodzinie	151
§ 68.	Agnacja i kognacja	151
1.	Agnacja	151
2.	Kognacja	152
§ 69.	Powinowactwo	154
§ 70.	Stanowisko prawne osób <i>alieni iuris</i>	154
II. Prawo małżeńskie	155	
§ 71.	Pojęcie i zawarcie małżeństwa	155
1.	Pojęcie	155
2.	Wymogi zawarcia małżeństwa	155
3.	Konkubinat i <i>contubernium</i>	156
4.	Zaręczyny	157
5.	Zawarcie małżeństwa	158
§ 72.	<i>Conventio in manum</i>	159
§ 73.	Rozwiązanie małżeństwa	160
1.	Sposoby rozwiązania małżeństwa	160
2.	Rozwód	161
3.	Zniesienie <i>manus</i>	161
4.	Małżeństwo ponowne	161

§ 74.	Ustawodawstwo małżeńskie cesarza Augusta	162
§ 75.	Skutki zawarcia małżeństwa	163
	1. Skutki w zakresie prawa osobowego	163
	2. Skutki w zakresie prawa majątkowego	164
	1. Ogólna charakterystyka	164
	2. Darowizny między małżonkami	164
	3. Posag	165
III.	Władza ojcowska (<i>patria potestas</i>)	166
§ 76.	Powstanie władzy ojcowskiej	166
	1. Sposoby powstania władzy ojcowskiej	166
	2. Urodzenie w małżeństwie	166
	3. Przyniesienie	167
	1. Adopcja	167
	2. Arrogacja	168
	4. Legitymacja dziecka	168
§ 77.	Treść władzy ojcowskiej	170
	1. Władza nad osobami	170
	2. Władza nad majątkiem	171
	1. Ogólna charakterystyka	171
	2. <i>Peculium</i>	171
	3. <i>Bona materna</i>	172
§ 78.	Wygaśnięcie władzy ojcowskiej	172
	1. Sposoby wygaśnięcia władzy ojcowskiej	172
	2. Emancypacja	172
IV.	Opieka i kuratela	173
§ 79.	Sposoby powołania opiekuna	173
§ 80.	Opieka nad niedojrzałymi	174
§ 81.	Opieka nad kobietami	175
§ 82.	Kuratela	176

Rozdział szósty

Prawo rzeczowe	178	
I. Rzeczy	178	
§ 83.	Pojęcie rzeczy	178
§ 84.	Rzeczy wyjęte z obrotu	179
§ 85.	Podział rzeczy będących w obrocie	180
	1. <i>Res mancipi</i> – <i>res nec mancipi</i>	180
	2. Rzeczy ruchome i rzeczy nieruchome	181
	3. Rzeczy pojedyncze – rzeczy złożone – rzeczy zbiorowe	181
	4. Rzeczy oznaczone co do gatunku (<i>genus</i>) i co do cech indywidualnych (<i>species</i>). Rzeczy zamienne i niezamienne ...	182
	5. Rzeczy zużywalne i nieużywalne	183

6. Rzeczy podzielne i niepodzielne	183
7. Przynależności	184
8. Pożytki	184
§ 86. Rodzaje władztwa nad rzeczami	185
II. Posiadanie	185
§ 87. Pojęcie, geneza i rodzaje posiadania	185
1. Pojęcie	185
2. Geneza i skutki	185
3. Rodzaje	186
1. Posiadanie a dzierżenie	186
2. <i>Possessio ad interdicta</i>	187
3. <i>Possessio iusta</i> oraz <i>possessio iniusta</i>	187
§ 88. Nabycie i utrata posiadania	188
1. Nabycie posiadania <i>corpore et animo</i>	188
1. Nabycie <i>corpus</i>	189
2. Nabycie <i>animus</i>	189
2. Nabycie wyjątkowe – <i>solo animo</i>	190
3. Utrata posiadania	190
§ 89. Ochrona posesoryjna	190
1. Pojęcie ochrony posesoryjnej	190
2. <i>Interdictum uti possidetis</i>	191
3. <i>Interdictum utrubi</i>	191
4. <i>Interdictum unde vi</i>	192
5. <i>Interdictum de precario</i>	193
6. <i>Interdictum quod vi aut clam</i>	193
III. Własność	194
§ 90. Pojęcie i treść własności	194
§ 91. Rodzaje i ograniczenia własności. Współwłasność	195
1. Własność kwirytarna i bonitarna	195
2. Własność na gruntach prowincjonalnych	196
3. Ograniczenia prawa własności	196
1. Ogólna charakterystyka	196
2. Ograniczenia prawa własności wynikające z prawa sąsiedzkiego	197
3. Zasada tzw. elastyczności prawa własności	198
4. Współwłasność	198
§ 92. Nabycie własności	199
§ 93. Pierwotne sposoby nabycia własności	200
1. Zasiedzenie	200
1. Pojęcie i rozwój historyczny	200
2. Wymogi	200
3. <i>Longissimi temporis praescriptio</i>	201
4. Funkcje	202

2. Zawłaszczenie	202
3. Akcesja	203
1. Pojęcie i formy	203
2. Połączenie nieruchomości	203
3. Połączenie ruchomości z nieruchomościami	204
4. Połączenie ruchomości z ruchomościami	204
4. Przetworzenie rzeczy	205
5. Nabycie własności na pożytkach	206
6. Znalezienie skarbu	206
§ 94. Pochodne sposoby nabycia własności	207
1. Mancypacja	207
2. <i>In iure cessio</i>	208
3. Tradycja	209
1. Pojęcie	209
2. Wymogi	209
§ 95. Ochrona prawa własności	211
1. Ogólna charakterystyka	211
2. <i>Rei vindicatio</i> – skarga wydobywcza	212
1. Cele skargi	212
2. Strony	213
3. Pożytki i nakłady	213
3. <i>Actio negatoria</i> – skarga negatoryjna	215
4. <i>Actio Publiciana</i> – powództwo publicjańskie	215
IV. Prawa na rzeczy cudzej	216
§ 96. Pojęcie i podział	216
§ 97. Służebności	217
1. Pojęcie i podział	217
2. Służebności gruntowe	218
3. Służebności osobiste	218
1. <i>Ususfructus</i>	218
2. <i>Usus</i>	219
3. <i>Habitatio</i>	219
4. <i>Operae servorum et animalium</i>	219
4. Zasady dotyczące służebności	220
5. Powstanie i zgaśnięcie służebności	220
6. Ochrona służebności – <i>actio confessoria</i>	221
§ 98. <i>Emfiteuza</i>	222
§ 99. Prawo zabudowy	223
§ 100. Prawo zastawu	224
1. Pojęcie i rozwój historyczny zastawu	224
1. Pojęcie i formy zastawu	224
2. <i>Fiducia</i>	224
3. <i>Pignus</i>	225
4. <i>Hypotheca</i>	226

2. Powstanie i zgaśnięcie zastawu	227
3. Przedmiot prawa zastawu	228
4. Realizacja prawa zastawu	228
5. Wielość zastawów	229

Rozdział siódmy

Zobowiązania	231
I. Pojęcie, ogólna charakterystyka i podział zobowiązań	231
§ 101. Pojęcie zobowiązania. Podział zobowiązań ze względu na ich charakter	231
1. Definicje źródłowe zobowiązania	231
2. Elementy zobowiązania	232
3. <i>Obligatio</i> i prawa rzeczowe	232
4. Zobowiązania cywilne i naturalne	233
5. Zobowiązania jednostronnie i dwustronnie zobowiązujące ...	234
6. Zobowiązania ścisłego prawa i dobrej wiary	235
§ 102. Podmiot zobowiązania	236
1. Wielość podmiotów zobowiązania. Zobowiązania podzielne i niepodzielne	236
2. Zobowiązania solidarne	237
3. Zmiana podmiotu zobowiązania. Cesja	238
§ 103. Źródła powstania zobowiązań	239
1. Początki rzymskiej <i>obligatio</i>	239
2. Źródła zobowiązań w prawie klasycznym i poklasycznym	240
§ 104. Przedmiot zobowiązania	241
1. Świadczenie w zobowiązaniu	241
2. Odsetki	243
3. Zobowiązanie specyficzne i gatunkowe	243
4. Zobowiązanie przemienne i upoważnienie przemienne	244
§ 105. Skutki niewykonania zobowiązania	245
1. Podstawy odpowiedzialności za niewykonanie zobowiązania ...	245
2. Szkoda i obowiązek jej naprawienia	246
3. Wina dłużnika	247
4. Odpowiedzialność z tytułu <i>custodia</i>	249
§ 106. Zwłoka	250
II. Zobowiązania z kontraktów, z umów nieformalnych oraz jak gdyby z kontraktów	251
§ 107. Pojęcie i podział kontraktów	251
§ 108. Kontrakt pożyczki (<i>mutuum</i>)	253
1. Pojęcie i konstrukcja kontraktu pożyczki	253
2. <i>Senatus consultum Macedonianum</i>	253
3. Pożyczka morska	254

§ 109. Kontrakt przechowania (<i>depositum</i>)	254
1. Pojęcie i skutki prawne zawarcia kontraktu	254
2. Szczególne rodzaje depozytu	255
§ 110. Kontrakt użyczenia (<i>commodatum</i>)	256
1. Pojęcie i skutki prawne zawarcia kontraktu	256
2. Uprawnienia i obowiązki stron	256
3. <i>Commodatum</i> a <i>precarium</i>	257
§ 111. Kontrakt zastawu ręcznego (<i>pignus</i>)	258
§ 112. Kontrakty werbalne	259
1. Stypulacja	259
2. Inne kontrakty werbalne	259
§ 113. Kontrakty literalne	260
1. <i>Expensilatio</i>	260
2. <i>Chirographum</i> i <i>syngrapha</i>	261
§ 114. <i>Emptio-venditio</i> (kontrakt kupna-sprzedaży)	261
1. Pojęcie i rozwój historyczny kontraktu	261
2. Towar i cena	262
3. Obowiązki sprzedawcy i kupującego	263
4. Odpowiedzialność sprzedawcy z tytułu ewikcji	264
5. Odpowiedzialność sprzedawcy z powodu wad fizycznych przedmiotu sprzedaży	265
6. Umowy dodatkowe	266
§ 115. Kontrakt najmu (<i>locatio-conductio</i>)	266
1. Pojęcie i rodzaje	266
2. Najem rzeczy (<i>locatio-conductio rei</i>)	267
3. Najem usług (<i>locatio-conductio operarum</i>)	268
4. Najem dzieła (<i>locatio-conductio operis faciendi</i>)	268
5. <i>Lex Rhodia de iactu</i>	269
§ 116. Kontrakt spółki (<i>societas</i>)	270
1. Pojęcie i rodzaje	270
2. Obowiązki wspólników i rozwiązanie kontraktu spółki	271
3. Spółka a korporacja	271
§ 117. Kontrakt zlecenia (<i>mandatum</i>)	272
§ 118. Kontrakty nienazwane (<i>contractus innominati</i>)	274
1. Pojęcie	274
2. Klasyfikacja	275
§ 119. <i>Pacta</i>	276
1. Pojęcie	276
2. Podział	276
§ 120. <i>Pacta praetoria</i>	277
1. <i>Constitutum debiti</i>	277
2. <i>Recepta</i>	277

§ 121. <i>Pacta legitima</i>	278
1. Kompromis (<i>compromissum</i>)	278
2. Umowa darowizny (<i>pactum de donatione</i>)	279
§ 122. Zobowiązania jak gdyby z kontraktów	280
1. Pojęcie i podział	280
2. <i>Negotiorum gestio</i>	280
3. Bezpodstawne wzbogacenie	281
III. Zobowiązania z deliktów i jak gdyby z deliktów	282
§ 123. Zobowiązania z deliktów	282
1. Ogólna charakterystyka	282
2. Podział	283
§ 124. <i>Furtum</i> (kradzież)	284
1. Pojęcie	284
2. <i>Furtum manifestum</i> – <i>furtum nec manifestum</i>	284
3. Skargi z tytułu kradzieży	284
§ 125. <i>Rapina</i> (rabunek)	285
§ 126. <i>Iniuria</i> (zniewaga)	286
§ 127. <i>Damnum iniuria datum</i> (bezprawne wyrządzenie szkody w cudzym majątku)	287
§ 128. Przepęstwa prawa pretorskiego	288
1. <i>Metus</i> (przymus psychiczny)	288
2. <i>Dolus</i> (podstęp)	289
3. <i>Fraus creditorum</i> (działanie na szkodę wierzyciela)	289
§ 129. Zobowiązania jak gdyby z deliktów	290
1. Pojęcie i rodzaje	290
2. Wyrzucenie lub wylanie czegoś z budynku (<i>deiectum vel effusum</i>)	290
3. Umieszczenie przedmiotu stwarzającego zagrożenie dla bezpieczeństwa ruchu (<i>positum aut suspensum</i>)	291
4. Odpowiedzialność sędziego niewłaściwie prowadzącego proces (<i>iudex qui litem suam fecit</i>)	291
IV. Umocnienie i umorzenie zobowiązań	294
§ 130. Umocnienie zobowiązań	294
1. Sposoby umacniania zobowiązań	294
2. Poręczenie	294
3. Zadek	296
§ 131. Umorzenie zobowiązań	296
§ 132. Umorzenie zobowiązań <i>ipso iure</i>	297
1. Wykonanie zobowiązania – <i>solutio</i>	297
2. Zwolnienie z zobowiązania	297
3. Nowacja	298
4. <i>Confusio</i>	299
5. <i>Concursus causarum lucratarum</i>	300

§ 133. Umorzenie zobowiązań <i>ope exceptionis</i>	300
1. <i>Pactum de non petendo</i>	300
2. Potrącenie (<i>compensatio</i>)	300

Rozdział ósmy

Prawo spadkowe	302
§ 134. Ogólna charakterystyka	302
1. Pojęcie prawa spadkowego i dziedziczenia	302
2. Powołanie do dziedziczenia	304
3. <i>Hereditas i bonorum possessio</i>	305
§ 135. Dziedziczenie testamentowe	306
1. Pojęcie testamentu	306
2. Rodzaje testamentów	307
1. Starorzymskie formy testamentu	307
2. Testament prawa pretorskiego	308
3. Testamenty w prawie poklasycznym i justyniańskim	308
3. Nieważność i nieskuteczność testamentu	309
4. Kodycył	311
5. Niegodność dziedziczenia	311
§ 136. Treść testamentu	312
1. Ustanowienie dziedzica – <i>heredis institutio</i>	312
2. <i>Cautio Muciana</i>	312
3. Podstawienie dziedzica – <i>substitutio</i>	313
§ 137. Dziedziczenie przeciwtestamentowe	315
1. Wydziedziczenie. Dziedziczenie przeciwtestamentowe formalne	315
2. <i>Querella inofficiosi testamenti</i>	316
3. Zachówek. Dziedziczenie przeciwtestamentowe materialne	317
§ 138. Dziedziczenie beztestamentowe	318
1. Pojęcie i rozwój historyczny	318
2. Dziedziczenie beztestamentowe według prawa cywilnego	319
3. Dziedziczenie beztestamentowe według edyktu pretorskiego	320
4. Zmiany w dziedziczeniu beztestamentowym w okresie pryncypatu	321
5. Dziedziczenie beztestamentowe według prawa justyniańskiego	322
6. Kwarta ubogiej wdowy	323
§ 139. Nabycie spadku i jego skutki	324
1. Nabycie spadku	324
2. Skutki nabycia spadku	324
3. Transmisja powołania	326
4. Podatek od spadków	326

§ 140. Nabycie spadku przez kilku spadkobierców	327
1. Wielość dziedziców. Prawo przyrostu	327
2. Zaliczenia na dział spadkowy	327
3. Ochrona dziedzica	328
4. Spadek leżący	329
§ 141. Zapisy	329
1. Pojęcie i rodzaje zapisów	329
2. Legat	330
1. Legat windykacyjny	330
2. Legat damnacyjny	330
3. Legat <i>sinendi modo</i>	331
4. Legat <i>per praeceptionem</i>	331
3. Ograniczenie zapisów. Kwarta falcydyjska	331
4. Fideikomisy	332
5. Fideikomis uniwersalny	332
 Literatura wybrana	 335
 Łacińskie sentencje prawnicze	 339
 Indeks terminów i zwrotów łacińskich	 343
 Indeks osób	 369

WSTĘP

Prawo rzymskie zajmuje szczególne miejsce w dziejach prawa. Z prostego, cechującego się patriarchalnym i wybitnie narodowym charakterem systemu przekształciło się w wyniku przemian polityczno-gospodarczych w prawo powszechne i uniwersalne. O jego znaczeniu świadczy fakt, że przetrwało upadek państwa, które je wytworzyło. Wraz z filozofią grecką i religią chrześcijańską wywarło ono szczególny wpływ na formowanie się cywilizacji europejskiej, zwanej także zachodnią czy łacińską.

Wkład, jaki wnosi poznanie prawa rzymskiego do formacji historycznej jurystów, nie jest jego jedyną wartością. Studium prawa rzymskiego stanowi przede wszystkim wprowadzenie do współczesnego prawa cywilnego. Jurysprudencja rzymska bowiem, szczególnie ta z okresu klasycznego, odznaczająca się wysokim poziomem naukowym, wykształciła metodę prawniczego myślenia, argumentacji, precyzyjną i jasną terminologię oraz sformułowała wiele reguł, zasad oraz podziałów, które są wykorzystywane do dziś przez naukę prawa cywilnego. Instytucje i pojęcia wytworzone przez rzymskich prawników stanowią podstawę współczesnego prawa cywilnego. Zwięzłe rzymskie paremie prawne nadal są istotnym elementem retoryki prawniczej. Poprzez propedeutyczne wprowadzenie do współcześnie obowiązującego prawa cywilnego prawo rzymskie podejmuje także obecnie zadanie, które zawsze było przypisywane tej dyscyplinie naukowej pozostającej w programie studiów jurystycznych.

Prawo rzymskie stanowi jeden z przedmiotów nauczania uniwersyteckiego, począwszy od założenia pierwszego w chrześcijańskiej Europie uniwersytetu w Bolonii. Obecnie jest ono nadal uznawane za ważny element edukacji prawniczej i istotny składnik europejskiej kultury prawnej; w większości polskich wydziałów prawa ma nadal status przedmiotu obowiązującego. Stąd też powstała myśl przygotowania kompendium wiedzy z tego zakresu, przydatnego w kształceniu przyszłych prawników. Niniejsze opracowanie prezentuje więc w sposób przystępny i zwięzły podstawowe instytucje oraz zasady prawa rzymskiego prywatnego. Ponieważ jego celem nie jest przedstawienie prawa rzymskiego w sposób wyczerpujący i systematyczny (co jest zadaniem podręczników), dlatego skupia się ono zasadniczo na okresie rzymskiego prawa klasycznego.

Prawo rzymskie opiera się na tekstach źródłowych w języku łacińskim, dlatego zamieszczone w niniejszym kompendium niektóre z nich zostały opatrzone tłumaczeniem na język polski (*Instytucje Gajusa* i *Instytucje Justyniana* cytowane są w zasadzie według przekładu Cezarego Kunderewicza, a fragmenty *Ustawy XII tablic* w przekładzie Marii i Jana Zabłockich).

Podręcznik ze względów dydaktycznych obejmuje całość materiału z zakresu prawa rzymskiego wykładanego obecnie na polskich uniwersytetach i zawiera następujące treści: zagadnienia wstępne (pojęcie, podziały oraz systematyka prawa rzymskiego), historię prawa rzymskiego i jego źródeł, zarys rzymskiego prawa prywatnego, omówienie procesu cywilnego, prawa osobowego, prawa rodzinnego, prawa rzeczowego, zobowiązań oraz prawa spadkowego. Na końcu opracowania zamieszczone zostały indeksy: terminów i zwrotów łacińskich, paremii rzymskich oraz osób.

Ze względu na dydaktyczne przeznaczenie książki zamieszczono w niej rysunki i wykresy oraz wyróżnienia niektórych definicji i terminów. Korzystanie z niej ułatwia system odsyłaczy wewnętrznych. Przydatnym uzupełnieniem treści podręcznika mogą być publikacje, których wykazy zostały zamieszczone na końcu każdego rozdziału.

Kolejne, siódme wydanie *Rzymskiego prawa prywatnego. Kompendium* pojawia się na księgarskim rynku w związku z wyczerpaniem nakładu poprzedniego wydania tego podręcznika. Jego zasadnicza konstrukcja nie została zmieniona. Zostały natomiast dokonane pewne korekty i modyfikacje tekstu.

Na zakończenie pragnę serdecznie podziękować Pani Doktor Izabeli Leraczyk – adiunkt w Katedrze Prawa Rzymskiego KUL – za uwagi i sugestie poczynione przed przygotowaniem do druku niniejszego wydania.

Lublin, styczeń 2021 roku

Antoni Dębiński

Rozdział pierwszy

ZAGADNIENIA WSTĘPNE

I. Pojęcie i znaczenie prawa rzymskiego

§ 1. Prawo rzymskie

! We współczesnym języku termin „prawo rzymskie” jest używany w różnych § 1 znaczeniach. Pojęciem tym jest nazywana **odrębna dziedzina wiedzy, przedmiot nauczania i badań naukowych** prowadzonych w różnych ośrodkach akademickich na świecie. Godzi się zaznaczyć, że jako dyscyplina naukowa prawo rzymskie było jednym z podstawowych przedmiotów uprawianych od początku istnienia uniwersytetu jako instytucji naukowej. Pierwszy bowiem uniwersytet założony pod koniec XI w. w Bolonii, gdzie wykładał Irnerius (ok. 1070–1130), wybitny uczyony, twórca szkoły glosatorów (☞ § 24, 2), w istocie był szkołą prawa, w której nauczano prawa rzymskiego oraz prawa kanonicznego – podówczas dwóch powszechnych i dominujących systemów prawnych w europejskiej nauce prawa.

! W literaturze najczęściej pojęciem „prawo rzymskie” określa się **prawo, które zostało stworzone i obowiązywało w starożytnym państwie rzymskim w okresie od założenia Rzymu** (753 r. przed Chr.) do końca istnienia tego państwa. W jego części zachodniej obowiązywało do upadku cesarstwa zachodniorzymskiego (476 r.). W części wschodniej zaś jako cezurę czasową tradycyjnie podaje się datę śmierci cesarza Justyniana I (565 r.), a niekiedy przedłuża się ten okres do upadku państwa bizantyjskiego (1453 r.), w którym stosowano prawo rzymsko-bizantyjskie (☞ § 23). Obowiązując na ogromnych obszarach w okresie wielu stuleci, nie było „jednym” prawem rzymskim; podlegało ono różnym przeobrażeniom. Uwzględniając różne fazy jego rozwoju, w literaturze wyróżnia się: prawo rzymskie archaiczne, przedklasyczne, klasyczne, poklasyczne oraz prawo rzymskie justyniańskie.

! Rozwój prawa rzymskiego, co stanowi fenomen w historii kultury, nie zakończył się z chwilą, kiedy państwo i formacja społeczno-ekonomiczna, które wytworzyły to prawo, legły w gruzach. Stąd nazwą „prawo rzymskie” określa się także

prawo, które odżywało i znalazło zastosowanie w późniejszych epokach na terenie Europy kontynentalnej i poza nią jako „prawo powszechne” (*ius commune*) oraz prawo rzymskie (*usus modernus pandectarum*).

! Terminem „rzymskie prawo powszechne” (lub „pospolite”) – *ius commune* nazywa się **system prawny o międzynarodowym, europejskim charakterze, stworzony w średniowiecznej Europie (XI–XIV w.)** na uniwersytetach włoskich, głównie przez szkołę glosatorów (☞ § 24, 2) i komentatorów (☞ § 24, 3). *Ius commune* stanowiło syntezę zasad prawa rzymskiego i innych ówczesnych systemów prawnych, tj. prawa statutowego miast włoskich oraz prawa kanonicznego. Ten średniowieczny system prawny poprzez wiele stuleci szeroko i inspirowo oddziaływał na naukę i praktykę stosowania prawa w wielu państwach europejskich.

! Odnowione przez glosatorów i komentatorów prawo rzymskie w XV i XVI w. zostało **recypowane** (łac. *recipere* – przyjmować), tj. uznane za prawo obowiązujące, i było stosowane w praktyce wymiaru sprawiedliwości. W wyniku tego procesu prawo rzymskie, zwane recypowanym, obowiązywało (w różnym zakresie) w Europie na terenie wielu państw przez cztery stulecia (☞ § 24, 6). Tym prawem, jako posiłkowym, przez wiele stuleci posługiwał się także Kościół (☞ § 24, 7).

Recepcja prawa rzymskiego w średniowieczu miała charakter ogólnoeuropejski, ale proces ten najszerszej wystąpił na terenie Niemiec, gdzie prawo rzymskie w XVI stuleciu zostało przyjęte w całości (*in complexu*) jako subsydiarne (posiłkowe) w stosunku do norm prawa niemieckiego. Począwszy od połowy XVII w., w praktyce sądowej prawo rzymskie zostało zmodyfikowane i dostosowane do współczesnych potrzeb obrotu prawnego; ten nowy, scalający koncepcje prawa rzymskiego i niemieckiego system został nazwany *usus modernus pandectarum* (współczesne zastosowanie pandektów), kierunek badań zaś (którego apogeum przypada na XIX w.) nad tym prawem w literaturze jest określany jako „pandektystyka” (☞ § 24, 5).

§ 2. Rzymskie pojęcie prawa i sprawiedliwości

1. *Ius* i *fas*

§ 2 ! Współczesnemu wyrazowi „prawo” w terminologii rzymskiej odpowiada łaciński wyraz *ius*, który przez jurysprudence rzymską był używany w różnych znaczeniach. Terminem tym oznaczano **zarówno prawo w znaczeniu przedmiotowym** (prawo przedmiotowe – zespół norm prawnych), jak też w **znaczeniu podmiotowym** (prawo podmiotowe – uprawnienie). Jurysprudence rzymska nie знаła tego współcześnie stosowanego podziału prawa.

Znaczenie terminu *ius* było określane poprzez odróżnienie od słowa *fas*, aczkolwiek w początkowym okresie rozwoju cywilizacji rzymskiej, kiedy reguły prawne nie były wyraźnie oddzielone od zasad religijnych i moralnych, terminy te nie stanowiły przeciwieństwa, rozgraniczenie zaś treści obu wyrazów nie zawsze było łatwe. Później, w okresie klasycznym, na skutek rozwoju oraz postępującej laicyzacji prawa terminy te były stosowane na oznaczenie działania w dwu odrębnych obszarach życia społecznego. Słowo *ius* oznaczało **sferę działania dozwoloną i chronioną przez państwo** (prawo ludzkie), natomiast *fas* – **sferę działania dozwoloną i osłanianą przez religię** (prawo boskie).

Każde wykroczenie poza sferę chronioną przez *ius*, naruszenie dóbr materialnych lub nietykalności jednostki stanowiło bezprawie, niesprawiedliwość (*iniuria*); uprawniała ona poszkodowanego do pomocy własnej lub domagania się nałożenia odpowiedniej sankcji przez państwo. Z kolei czyn naruszający prawa boskie, wykroczenie poza sferę *fas* nazywane było *nefas* (bezbożność, niegodziwość); ścigało ono na sprawcę nazywanego *sacer* (termin ten oznaczał: „przeklęty”, „przeznaczony na zgubę”, ale i „poświęcony bóstwu”, „święty”) sankcję z zakresu prawa sakralnego.

2. Próby definicji prawa i sprawiedliwości

Juryści rzymscy, podchodząc powściągliwie i ostrożnie do kwestii teoretycznych i abstrakcyjnych, nie wypracowali wyczerpującej i całościowej definicji prawa. Bardzo znamienity jest fakt, że Gajus, autor podstawowego podręcznika prawa rzymskiego (II w.), nie zamieścił w nim definicji prawa; wykład rozpoczął od objaśnienia jego podziałów. Definicji prawa nie ma także w *Instytucjach* i *Digestach* justyniańskich (VI w.), mimo że na początku tych zbiorów kompilatorzy zamieścili tytuł *De iustitia et iure – O sprawiedliwości i prawie* (Inst. 1, 1; D. 1, 1). Teksty źródłowe zawierają jednak wiele sformułowań i wypowiedzi, na podstawie których można wyrobić sobie zdanie, jak prawnicy rzymscy rozumieli podstawowe pojęcia, takie jak: **prawo (*ius*)**, **sprawiedliwość (*iustitia*)** oraz **słuszność (*aequitas*)**.

Do najbardziej znanych i oryginalnych prób zdefiniowania *ius* należy wypowiedź jurysty z okresu klasycznego, Publiusza Juwencjusza Celsusa, która została przekazana przez innego wybitnego znawcę prawa Domicjusza Ulpiana: [...] *ut eleganter Celsus definit, ius est ars*

boni et aequi („[...] jak to trafnie zdefiniował Celsus, prawo jest sztuką stosowania tego, co dobre i słuszne”), Ulpian, D. 1, 1, 1 pr.

Cytowaną opinię Celsusa określił Ulpian mianem „definicji”, nie jest nią ona jednak w ścisłym znaczeniu tego terminu. Lapidarna wypowiedź jurysty przede wszystkim opisuje prawo jako umiejętność, biegłość, sztukę, sztukę stosowania (*ars*) oraz podkreśla etyczne podstawy każdego prawa, tj. jego związku z pojęciem dobra (*bonum*) i słuszności (*aequitas*). Pojęcia te nie zostały jednak dookreślone, stąd wypowiedź Ulpiana, będąca przedmiotem wielu analiz i komentarzy w literaturze nie tylko prawniczej, jest postrzegana jako ogólny postulat uwzględnienia tych wartości przy wykonywaniu (stosowaniu) prawa.

Określając pojęcie prawa, jurysprudencja rzymska niejednokrotnie odwoływała się do idei sprawiedliwości. Takie powiązanie odnajdujemy w tekście Ulpiana zamieszczonym na początku *Digestów* justyniańskich. Objasniając znaczenie słowa *ius* poprzez wyprowadzenie jego etymologii od wyrazu *iustitia*, prawnik wskazywał na szczególnie ważny związek prawa ze sprawiedliwością. Jest ona – według niego – „stałą i trwałą wolą oddania każdemu tego, co mu się należy” – ***Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi*** (D. 1, 1, 10 pr.).

W innym tekście Ulpian, usiłując przedstawić istotę prawa, odwołał się do pojęć pokrewnych: podstawowych zasad prawa (*praecepta iuris*) i nauki prawa, wiedzy prawniczej (*iurisprudentia*). ***Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*** („Zasady prawa są następujące: żyć szlachetnie, innym nie szkodzić, oddać każdemu, co mu się należy”), Ulpian, D. 1, 1, 10, 1.

Wypowiedzi na temat istoty prawa zawierają zatem wyraźny postulat jego **zgodności z zasadami moralnymi**. Prawu rzymskiemu nie była obca idea, że owe zasady, a nie tylko przepis, winny być uwzględniane przy stosowaniu prawa; myśl tę m.in. odzwierciedla fragment konstytucji cesarza Konstantyna Wielkiego: *Placuit, in omnibus rebus praecipuam esse iustitiae aequitatisque quam stricti iuris rationem* („Przyjęło się we wszystkich sprawach bardziej uwzględniać sprawiedliwość i słuszność niż ścisłe brzmienie przepisu”), C. J. 3, 1, 8.

 Juryści rzymscy mieli jednak świadomość, że zgodność przepisów prawa z zasadami etycznymi nie zawsze ma miejsce oraz że dokładne zastosowanie przepisów prawa może niekiedy prowadzić do krzywdy i nieprawości, o czym dowodnie przekonuje oparta na wypowiedziach pisarzy popularna rzymska zasada ***Summum ius summa iniuria*** – „Najwyższe prawo najwyższym bezprawiem” (Cicero, *De officiis* 1, 10).

II. Podziały prawa

§ 3. Ogólna charakterystyka

Prawo rzymskie podlegało przeobrażeniom na przestrzeni kilku stuleci, przechodząc § 3 różne fazy rozwoju – od okresu archaicznego poprzez klasyczny aż do schyłkowego. Nawet jednak na poszczególnych etapach rozwojowych nie było prawem „jednym”, stanowiącym jednolity i uporządkowany system. Obejmowało ono wiele przepisów regulujących różne domeny życia społecznego; różny był też zakres ich obowiązywania. Juryści rzymscy, mimo że na ogół byli niechętni teoretycznym i abstrakcyjnym rozważaniom, wprowadzili różne podziały prawa, z których pewne zachowały znaczenie do dziś. Należą do nich rozróżnienia na:

- prawo publiczne i prawo prywatne (*ius publicum* – *ius privatum*),
- prawo przysługujące szerokiej grupie osób i prawo szczególne (*ius commune* – *ius singulare*),
- prawo ścisłe (surowe) i prawo słuszne (*ius strictum* – *ius aequum*).

Jurisprudencja rzymska rozróżniała także różne historyczne warstwy obowiązującego prawa: *ius civile* – *ius gentium* – *ius honorarium*, które powstawały i rozwijały się wskutek przemian społeczno-ustrojowych w starożytnym Rzymie. W okresie cesarstwa, kiedy ustały przyczyny tworzenia się tych nawarstwień, juryści wprowadzili inne przeciwstawienie: prawo dawne i prawo nowe, obecnie w literaturze nazywane *ius vetus* i *ius novum*.

Kolejny podział wprowadzony – wprawdzie tylko zaczątkowo – pod wpływem greckiej myśli filozoficznej polegał na odróżnieniu prawa pozytywnego państwowego od prawa naturalnego (*ius naturale*).

§ 4. *Ius publicum* – *ius privatum*

Do najbardziej podstawowych podziałów prawa wprowadzonych przez juryspru- § 4 dencję rzymską należy rozróżnienie na **prawo publiczne** (*ius publicum*) i **prawo prywatne** (*ius privatum*). Podział ten był znany Cynceronowi (106–43 przed Chr.) oraz Tytusowi Liwiuszowi (59 r. przed Chr.–17 r. po Chr.), który, pisząc o Ustawie XII tablic, stwierdził, że była ona „źródłem całego prawa – tak publicznego, jak prywatnego” – *fons omnis publici privatique iuris* (*Ab Urbe condita* 3, 34, 5). Kryteria podziału na prawo publiczne i prywatne podał Ulpian w słynnej definicji: *Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem* („Prawem publicznym są te normy, które odnoszą się do ustroju państwa rzymskiego, prawem prywatnym zaś te, które dotyczą interesu poszczególnych jednostek”), Ulpian, D. 1, 1, 1, 2.

Opracowanie obejmuje całość zagadnień prawa rzymskiego. W publikacji przystępnie i zwięźle zaprezentowano instytucje i zasady tego prawa, w tym:

- pojęcie, podziały, systematykę prawa rzymskiego,
- zarys historii rozwoju państwa i prawa rzymskiego,
- rzymskie prawo prywatne, materialne i formalne (proces cywilny, prawo osobowe, prawo rodzinne, prawo rzeczowe, zobowiązania oraz prawo spadkowe).

Zamieszczone na końcu indeksy: terminów i zwrotów łacińskich, paremii rzymskich oraz osób, ułatwiają postępowanie się podręcznikiem. Dodatkowym walorem książki są zabawne rysunki oraz tabele i schematy, syntetyzujące wywód na temat danej instytucji prawnej.

Książka jest przeznaczona przede wszystkim dla studentów wydziałów prawa, jednak jako kompendium prawa rzymskiego, stanowiącego podstawę europejskiej kultury prawnej, może być polecana wszystkim, którzy interesują się historią czasów antycznych, historią państwa i prawa oraz historią prawa kościelnego.

Książdz Antoni Dębiński – profesor nauk prawnych; specjalista w zakresie prawa rzymskiego i kanonicznego. W swoich badaniach skupia się na zagadnieniach z obszaru rzymskiego prawa karnego, sakralnego, administracyjnego. Bada historię i współczesność prawa rzymskiego, europejską historię prawną oraz historię prawa kościelnego. Jest autorem wielu książek z tego zakresu.

LEXOTEKA
więcej niż podręcznik

Poszukaj pozostałych podręczników
dostępnych online

www.lexoteka.pl

ISBN 978-83-8246-093-3

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA 801 04 45 45

ZAMOWIENIA@WOLTERSKLWUER.PL

WWW.PROFINFO.PL